

Elementele de identitate națională în Transilvania (perioada sfârșit de secol XIX și început de secol XX) ilustrate în presa confesională ortodoxă

Angelo Aurelian MANEA

Abstract. *Implicarea Bisericilor românești din Transilvania în formarea conștiinței și menținerea identității naționale, elemente care pot fi sesizate mai ales în contextul desfășurării unor evenimente din viața politică și socială a comunităților românești, este reliefată prin intermediul presei, ce prezintă evenimente în care fiecare dintre cele două biserici românești din Transilvania, Biserica Ortodoxă și cea Unită, Greco-Catolică, au încercat să se afirme și prin prisma elementului național. Împletirea elementului național cu cel religios s-a realizat permanent în perioada de sfârșit de secol XIX și început de secol XX în Transilvania, zărele și revistele confesionale publicând articole cu puternic caracter național. De asemenea, acestea publică materiale ce evidențiază o implicare activă în dezbaterile unor legi și dispoziții ministeriale, exprimă puncte de vedere legate de aceste subiecte, contribuind astfel la formarea de opinii pe de o parte prin răspândirea ideilor promovate, iar pe de altă parte prin reliefașarea implicării instituțiilor bisericești în formarea conștiinței și menținerii identității naționale.*

Cuvinte cheie: identitate națională, presă confesională, naționalism, morandum.

Introducere

Presa ortodoxă a reușit să evidențieze nevoia de păstrare a identității naționale a românilor transilvăneni, modul în care aceștia s-au mobilizat și autoresponsabilizat în a o apăra, inechitățile produse în societatea transilvăneană, legislația discriminatorie a autorităților maghiare față de națiunea română, conflictele apărute între români și maghiari de-a lungul timpului, suferințele produse românilor de aplicarea arbitrară și discriminatorie a legislației, metodele și mijloacele prin care românii din Transilvania au încercat să respingă măsurile prin care guvernul maghiar a încercat permanent să determine românii să învețe limba maghiară, așa numitul fenomen de maghiarizare forțată. Ziarul „Telegraful român” din Sibiu a fost publicație care s-a evidențiat prin rolul asumat în promovarea culturii românești din Transilvania și de păstrare a identității naționale a românilor transilvăneni. Mai mult decât atât, se poate aprecia și rolul/aportul în susținerea unității românilor.

Memorandum-ul, un document, un strigăt, o realizare

Redactarea documentului cunoscut în istorie ca Memorandum-ul din 1892 a fost precedată de mai multe demersuri și discuții ale intelectualității române din Transilvania, accentuate cu ocazia Conferinței alegătorilor români de la Sibiu, deschisă în data de 8/20 ianuarie 1892. Ziarul „Telegraful român” oferă

„Elementele de identitate națională în Transilvania (perioada sfârșit de secol XIX și început de secol XX) ilustrate în presa confesională ortodoxă”, *Astra Salvensis*, X (2022), no. 20, p. 5-15.

încă din numărul 2/1892 informații despre debutul conferinței și personalitățile importante ale românilor care participă la acest eveniment.¹

În numărul 4/1892 al aceluiași ziar, într-un articol de pe prima pagină, sunt prezentate premisele apariției documentului prin care vor fi revendicate drepturile românilor transilvăneni. Inițiativa redactării Memorandum-ului a aparținut conducerii Partidului Național Român, o inițiativă previzibilă având în vedere discuțiile care se purtau în rândul membrilor acestuia și nu numai. Astfel, în articolul precizat mai sus, autorul afirmă că încă de la început „Rezultatul acesta era prevăzut”², referindu-se la evidența faptului că se pregătea redactarea unui document revendicativ al românilor, care urma să fie înaintat împăratului Francisc Iosif. Din rândurile articolului deducem „teama de a nu-și atinge scopul inițiativă românească”, având ca argumente „împăcarea” dintre maghiari și împăratul de la Viena devenit rege al Ungariei, după 1867. Această îngrijorare este contracarată de dorința de afirmare a românilor în cadrul imperiului, iar documentul preconizat a fi înaintat împăratului era o soluție mai mult decât agreată de întreaga clasă politică românească și români, în general. Articolul se încheie pe un ton optimist și încurajator pentru inițiatorii proiectului, cărora li se sugerează „să nu renunțe la jumătatea drumului în încercarea de a fi de folos națiunii române”.³

Despre Memorandum citim în numărul 58/1892 al ziarului „Telegraful român” unde începe publicarea integrală a documentului preluat din ziarul „Tribuna”, „izvorul cel mai autentic, prin care el a văzut lumina zilei între români”.⁴ Publicarea integrală și dintr-o sursă credibilă a Memorandum-ului denotă intenția de informare corectă a cititorilor și preocuparea ca acest document să fie făcut cunoscut ca o dovadă a responsabilității conducerii Partidului Național Român. Continuarea publicării integrale a Memorandum-ului se face în numerele următoare ale ziarului și se încheie cu numărul 74/1892. Încheierea publicării documentului memorandist se produce fără o analiză imediată a acestuia, dar în numărul 76/1892, pe prima pagină și în continuare pe pagina a doua, într-un articol amplu, este analizată oportunitatea acestui demers al românilor transilvăneni și așteptările pe care le aveau românii. Autorul articolului în obiectivismul său privind analiza făcută asupra conținutului Memorandum-ului, este critic atât la formulările din document, cât și la oportunitatea acestuia.⁵ Legea electorală este considerată cauza principală a tuturor relelor care are ca efect discriminarea românilor, „paralizarea elementului românesc, pentru nulificarea majorității, și pentru susținerea în mod mascat și

¹ Telegraful român, Conferința de la Sibiu, 1892. Nr. 2, p. 5

² Telegraful român, 1892, nr. 4, p. 13

³ Idem

⁴ Telegraful român., 1892, nr. 58, p. 230

⁵ Telegraful român 1892, nr. 76, p. 302

după proclamarea egalei îndreptățiri a privilegiilor politice a rasei maghiare, a minorității locuitorilor acestei țări.”⁶ Ceea ce a citat din articolul pe care îl analiză este expresia nemulțumiri față de modul în care sunt priviți și tratați românii din Transilvania de către maghiari. Se insistă pe incorectitudinea manifestată de autorități în „apăsarea elementului românesc în Transilvania”, anihilarea drepturilor și libertăților românilor în condițiile existenței unei majorități a acestora.

Articolul care abordează subiectele pe care le tratează Memorandum-ul și anume: autonomia Transilvaniei, dualismul, problemele legislative prin care românii și celelalte naționalități ale imperiului sunt discriminați este înțesat de comentarii și opinii ale editorilor, respectiv „păreră” autorului articolului pe care o susține și argumentează „în rândurile ce urmează”. Cu toate că nu împărtășește pe deplin ideile naționaliste cuprinse în Memorandum, jurnalistul nu le dă dreptate nici ziarului maghiar care au încriminat acest document al românilor prin care, printre altele, se solicită imperativ autonomia Transilvaniei. Pe tot parcursul articolului constatăm critici la adresa Partidului Național Român, a conducerii acestuia, în legătură cu unele puncte ale Memorandum-ului, cum sunt cel legat de autonomia Transilvaniei și cel al existenței dualismului austro-ungar. Finalul articolului cuprinde afirmații acuzatoare la adresa Comitetului Central al Partidului Național Român, care și-a încălcat, în opinia jurnalistului, atribuțiile. Putem remarca o împlinire a susținerii cauzei naționale a românilor cu o serie de critici aduse autorilor Memorandum-ului într-o notă de regret că lucrurile s-au întâmplat așa. Nu există niciun motiv care să certifice faptul că ziarul, în paginile sale, nu a susținut această inițiativă a intelectualilor români transilvăneni, ci dimpotrivă, invocă argumente plauzibile pentru care memoriul depus împăratului nu și-a atins obiectivul.

Urmările depunerii Memorandum-ului au fost resimțite de către cei care au participat la redactarea acestuia și care și-au asumat acest risc, cunoscând reacția pe care autoritățile maghiare ar putea să o aibă odată cu depunerea sa. Refuzul împăratului de a citi documentul și decizia de a-l transmite fără măcar să-l citească autorităților maghiare, au întărit convingerea românilor că vor fi pedepsiți într-un fel sau altul de către maghiari.

Procesul prin care trece Vasile Lucaciu, unul dintre autori și semnatarii Memorandum-ului, este subiectul unui articol din ziarul „Telegraful român”. În numărul 115/1892, se prezintă procesul încheiat cu condamnarea lui Vasile Lucaciu la un an de închisoare. Fapta reprobabilă ce i-a fost imputată a constituit-o convocarea unei conferințe în care urma să prezinte date despre Memorandum printre care: însemnătatea și rezultatele lui, atitudinea maghiarilor asupra Memorandum-ului, solidarității naționale a românilor, luptei naționale a acestora,

⁶ Idem

„Elementele de identitate națională în Transilvania (perioada sfârșit de secol XIX și început de secol XX) ilustrate în presa confesională ortodoxă”, *Astra Salvensis*, X (2022), no. 20, p. 5-15.

precum și aspecte legate de atitudinea regimului maghiar față de atentatele împotriva românilor de la Turda, Șimleul-Silvaniei și Arad.⁷ Actul de acuzare este redat în plenitudine sa pentru a se exemplifica nedreptatea produsă lui Vasile Lucaciu și românilor prin condamnarea acestuia. Ceea ce scoate în evidență autorul articolului este faptul că acuzatul a avut susținerea masivă a românilor, și, mai cu seamă, a dat dovadă de puternice sentimente naționale, prin faptul că și-a susținut punctul de vedere în apărarea sa în limba română, conform cu drepturile prevăzute în legislație. După cum reiese din articol învinuirile care i se aduc inculpatului Vasile Lucaciu nu sunt susținute de dovezi, ceea ce este profund nedrept „procesul a fost bazat pe elemente discriminatorii și neadevărate”, iar condamnarea pentru „agitare la ură contra naționalităților” este neîntemeiată. Mai mult, în finalul articolului se concluzionează că naționalismul maghiar este exprimat și de către „elementul pur maghiar din Ungaria” nu numai de către maghiarii din Transilvania.⁸ O dovadă a faptului că presa românească din Transilvania dorește să conserve și să perpetueze identitatea națională a românilor, să-i determine să conștientizeze pericolul maghiarizării prin articolele publicate o regăsim în ritmicitatea cu care abordează subiectului naționalităților din Imperiul austro-ungar.

Procesul Memorandum-ului va debuta după aproximativ 2 ani de la prezentarea și respingerea lui de către împărat, iar „Telegraful român” surprinde acest eveniment în paginile sale. În numărul 33/1894 ziarul preia din ziarul maghiar „Budapesti Hirlap” informația că procesul va începe în cursul lunii aprilie.⁹ Comentariu asupra acestui eveniment juridic este scurt și indică încă o dată probabilă pentru începerea procesului, 9 mai. Cu acest articol începe seria articolelor care vor face referire la procesul Memorandum-ului și a punctului de vedere propriu ziarului față de derularea acestuia, de prestația magistraților și modul în care se apără acuzații.

În numărul 41/1894 articolul care se referă la Memorandum este pe pagina a doua și cuprinde „Actul de acuză al procuraturii regești.”¹⁰ Aici nu sunt inserate aprecieri sau comentarii referitoare la actul acuzării, fiind doar redat textul actului prin care s-a făcut acuzarea. Documentul invocat cuprinde lista cu cei 25 de membri ai Comitetului Central al Partidului Național Român, care au participat la redactarea, tipărirea și promovarea Memorandum-ului, precum și pe alți români care au ajutat la distribuirea lui în diferite zone ale Transilvaniei. Deși decizia ziarului este una firească, având în vedere că a fost totuși analizat

⁷ Telegraful român, Procesul dr. Vasile Lucaciu, 1892, nr. 115, p. 458

⁸ Idem

⁹ Telegraful roman, Procesul Memorandumului, 1894, nr.33, p. 131

¹⁰ Telegraful român, Procesul Memorandumului, 1894, nr. 41, p. 162

Memorandum-ul încă de la primele informații, nu este cunoscut motivul pentru care ziarul a ales să nu facă niciun comentariu la actul de acuzare pe care l-a prezentat cititorilor. Acest lucru nu este caracteristic tuturor articolelor publicate, ca de exemplu în articolul de pe prima pagină a numărului 45/1894 în câteva paragrafe, alături de alte evenimente importante pentru comunitatea românească transilvăneană se prezintă procesul Memorandum-ului, care este interesant a fi urmărit de către români și străini datorită implicațiilor pe care le are pentru toate naționalitățile din imperiu. O concluzie în ceea ce privește acest eveniment este că „Rezultatul lui, oricare ar fi, nu va pune stavilă pretențiilor poporului român de a se putea dezvolta liber în această patrie, cu individualitatea proprie, națională.”¹¹ Concluzie confirmă caracterul onest, constant al luptei românilor transilvăneni, decizia de a acționa pentru obținerea libertății pe care și-o doresc de multă vreme, de a reuși să demonstreze că sunt un popor cu o conștiință națională formată în timp, iar această conștiință îi va mobiliza pe români să nu abandoneze lupta chiar dacă victoriile vor fi greu de obținut și, cu siguranță, vor exista și înfrângerii.

Un articol ce surprinde prin entuziazmul relevat este cel publicat la începutul efectiv al Procesului de la Cluj printr-o frază edificatoare: „Marele proces politic, care decurge în Cluj a pus în mișcare tot sufletul românesc.”¹² Se vorbește în articol despre „frații din România” care au aflat de proces și s-au mobilizat pentru a organiza mitinguri de protest în favoarea românilor acuzați și dezaprobarea manifestărilor/actelor șovine ale autorităților maghiare.

Evenimentele de la Cluj au suscitad nu numai interesul românilor din regatul României, ci și al altor state care accesând informațiile despre ce se întâmplă în Ungaria și percepând consecințele, au dezaprobat astfel de comportamente. De asemenea, pentru ziar este important mesajul pe care l-au transmis acuzații români împăratului printr-o telegramă adresată acestuia. Publicarea textului telegramei este relevantă pentru opinia publică deoarece din textul acesteia desprindem informația că demersul memorandiștilor a fost acela de a arăta nedreptățile comise de către autoritățile maghiare la adresa românilor, asigurându-l pe împărat de loialitatea poporului român dovedită de-a lungul vremii. Nevoia conceperii unui astfel de document este bine identificată: „... nemaiputând suporta nedreptățile unui sistem de guvernare, îndreptat spre nimicirea vieții sala naționale și religioase...”¹³ Surprinzând acest fragment din telegrama memorandiștilor către împărat, se transmite prin intermediul ziarului un mesaj din partea acestora către românii din Transilvania, un mesaj de loialitate, dar și unul de luptă continuă pentru apărarea drepturilor și libertăților națiunii

¹¹ Telegraful român, 1894, nr. 45, p. 177

¹² Telegraful român, Procesul memorandumului, 1894, nr. 47, p. 186

¹³ Idem

„Elementele de identitate națională în Transilvania (perioada sfârșit de secol XIX și început de secol XX) ilustrate în presa confesională ortodoxă”, *Astra Salvensis*, X (2022), no. 20, p. 5-15.

române. Articolul nu se încheie fără a scoate în evidență discursurile emoționale ale celor care s-au aflat 6 în banca acuzaților printre care Ioan Rațiu și Vasile Lucaciu. Punctul culminat al zilei în care se derula procesul s-a petrecut în fața mulțimii de români adunați din toate colțurile Transilvaniei pentru a susține acuzații. Adunarea din grădina Banffy este descrisă ca o sărbătoare a românismului. Discursurile celor care au redactat Memorandum-ul ținute în fața mulțimii care îi aclama sunt redată în articol cu entuziasm și satisfacție, prin expresii care ating menite a sensibiliza cititorului: „Pe o masă improvizată a urcat atunci d. Rațiu, pentru a propovădui poporului cuvinte de iubire neclintită de neam și țară. După dl. Rațiu a vorbit dl. Diamandi Manole care a mulțumit comitetului pentru nobilul exemplu, ce-l dă luptătorilor pentru cauza națională.”¹⁴ Expresii precum *cauza națională, iubire de neam și țară, sentimente naționale* sunt prezente pe tot parcursul articolului și indică poziția ziarului de susținere a oricărui demers pentru menținerea identității naționale a românilor transilvăneni, de promovare a luptei pentru consfințirea națiunii române cu toate drepturile și libertățile cuvenite.

În numărul 55/1894 al ziarului „Telegraful român” două articole tratează același subiect al Memorandumului. Unul, articolul de fond, se referă la ziarul „Pester Lloyd” și ziarele maghiare, în paginile cărora se regăsesc articole care apreciază sentința pe care tribunalul de la Cluj a dat-o memorandiștilor și în care sunt dezmințite informațiile că presa românească ar dezinforma opinia publică atunci când afirmă că „șovinismul maghiar vrea să maghiarizeze pe nemaghiarii din Ungaria, fie și cu forța și dacă noi ne apărăm limba și naționalitatea noastră suntem persecutați tot timpul”.¹⁵ Dezmințiri argumentate conține articolul pe tot parcursul său, acuze de dezinformare a opiniei publice în vederea aprecierii clasei politice maghiare și autorităților din Ungaria care, în opinia ziarului „Pester Lloyd”, are datoria de „a feri poporul românesc de influența martirilor”.¹⁶ Poziția ziarului românesc față de aceste acuzații incriminatorii la adresa presei și comunității românești, este fermă: „La o pacificare durabilă s-ar putea ajunge extirpând șovinismul, de care e molipsită întreaga viață publică maghiară și prin înfrânarea tendințelor de maghiarizare forțată, izvorul principal de nemulțumire.”¹⁷ Poziția de dezaprobare a ziarului față de tendințele autorităților maghiare le manifestă în ceea ce privește evoluția relațiilor cu celelalte naționalități, în special cu cea română este constant expusă, în speranța că

¹⁴ Idem

¹⁵ Telegraful român, 1894, nr. 55, p. 217

¹⁶ Idem

¹⁷ Idem

mesajul transmis va ajunge nu doar la cunoștința românilor, ci și a maghiarilor, sau cel puțin a autorităților maghiare.

În pagina a doua a aceluiași număr al ziarului un alt articol este dedicat memorandum-ului. Este redată declarația președintelui Comitetului Central al Partidului Național Român făcută în numele Comitetului. Un discurs naratoriu clar și robust, demn de un intelectual, rostit de către Ioan Rațiu și preluat de către „Telegraful român”, care a urmărit întreg cursul procesului și chiar evenimentele care s-au petrecut după ieșirea inculpaților din sala de judecată. Urmărind pe memorandiștii judecați până la locul în care au fost cazați pe perioada procesului, jurnaliștii au continuat să surprindă reacția românilor care i-au susținut și însoțit pe parcursul procesului. Astfel, primirea făcută la hotelul „Hungaria” din Cluj de către „damele române” impresionează prin „Ploaia de flori naturale”.¹⁸ Evidențierea la sfârșitul articolului a acestei primiri entuziaste făcute de români memorandiștilor este elocventă pentru susținerea și aprecierea de care se bucură autorii Memorandum-ului din partea presei românești, iar transmiterea acestor detalii prin intermediul ziarelor are influență asupra opiniei publice, cu atât mai mult cu cât evenimentele le sunt înfățișate și dintr-o altă perspectivă decât cea prezentată de autoritățile maghiare, prin intermediul instituțiilor subordonate.

În același număr al ziarului, în continuarea articolului dedicat procesului de la Cluj, este prezentat rechizitoriul procurorului Vita Sandor, așa cum a fost el redactat oficial și din care reiese vinovăția memorandiștilor. De această dată, ziarul nu intervine cu comentarii, doar preia și transmite ad-literam ceea ce procurorul a consemnat.

În numărul 58 al Telegrafului continuă seria articolelor despre Memorandum, cu precizarea expresă conținută de articol cum că „toată presa din imperiu și cea din Europa se ocupă de procesul de la Cluj, iar mare parte din presa internațională apreciază demersul românilor”.¹⁹ Această precizare este importantă pentru că ea confirmă ceea ce susține ziarul românesc, și anume că românii sunt îndreptățiți să lupte pentru cauza lor, iar maghiarii prin legislație și comportament față de națiunea română și celelalte naționalități, le lezează și chiar suprimă drepturile cu scopul de dominare și expansiune, folosindu-se pentru aceasta de toate mijloacele posibile. Mai mult, ideea de confirmare a aprobării legitimei apărării a românilor de către presa internațională este întărită: „spațiul foii noastre nu ne permite să reproducem aprecierile diferitelor foi în toată extensiunea lor”.²⁰ Spre exemplificare a fost ales un articol din ziarul german „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” cu titlul „Încă o dată memorandumul”. Articolul cuprinde rezumatul Procesului de la Cluj și este prezentat de jurnaliștii

¹⁸ Telegraful român, La procesul memorandumului, 1894, nr. 55, p. 218

¹⁹ Telegraful român, La procesul memorandumului, 1894, nr. 58, p. 230

²⁰ Idem

„Elementele de identitate națională în Transilvania (perioada sfârșit de secol XIX și început de secol XX) ilustrate în presa confesională ortodoxă”, *Astra Salvensis*, X (2022), no. 20, p. 5-15.

români ca fiind scris „în ton obiectiv”. Redate fiind între ghilimele multe pasaje ale articolului din ziarul german acestea conțin aprecieri la adresa memorandiștilor și critici la adresa autorităților maghiare. Finalul articolului românesc, după reproducerile din presa internațională, subliniază beneficiul națiunii române din Transilvania de pe urma procesului, cu toate că o mare parte dintre acuzați au primit pedepse aspre cu închisoarea. Atmosfera din Cluj prefigurată de jurnalist după terminarea procesului este relevantă și în acord cu speranțele împărtășite de românii transilvăneni: „Maghiarii din Cluj vor respira ușurați, dacă oaspeții nechemați vor părăsi teritoriul orașului! Și pentru poporul românesc Clujul va fi un loc, de care se leagă cele mai mărețe simțăminte – dar liniște și pace nu va aduce în inima poporului sentința din Cluj.”²¹ În finalul articolului se apreciază mișcarea memorandistă ca fiind una de succes cu toate că s-a încheiat cu un proces nedrept intentat fruntașilor românilor transilvăneni, iar ecoul pe care această mișcare și urmările ei la-a avut în străinătate confirmă justețea deciziilor luate de către români atunci când au avut curajul să conceapă, să prezinte Curții de la Viena, să tipărească și să distribuie documentul revendicator numit Memorandum.

Despre Procesul Memorandum-ului se va vorbi în numerele următoare ale *Telegrafului*, ținând trează atenția cititorilor acestui ziar. În numărul 80/1894 va apărea finalul procesului descris în termeni critici și ironici la adresa maghiarilor. Citând din nou din ziarele maghiare (în acest caz „*Budapesti Hirlap*”), ziarul românesc scoate în evidență interpretarea greșită, intenționată, gândirea perversă a maghiarilor care consideră că „...fiecare agitator valach se va convinge că nu poate agita nepedepsit contra Ungariei și că agitațiunea națională nu e glumă ușuratică, cu un lucru foarte serios”.²² Ca răspuns la aceste acuzații de agitare națională autorul articolului susține că ziarul a atras de nenumărate ori atenția autorităților maghiare „că guvernul prin persecuțiilor contra noastră intenționează a intimida pe români”²³, apel al presei românești nesoldat cu niciun ecou, iar ziarul maghiar greșește atunci când face asemenea afirmații nefondate. Mai mult, susține autorul articolului, ceea ce autoritățile maghiare cred că îi va descuraja pe români, adică persecuțiile și nedreptățile la care sunt supuși, va avea efect invers, în sensul că opozanță va fi și mai mare, iar poporul român va continua să lupte pentru identitatea sa națională. Pe un ton încurajator și optimist se încheia un articol care anunța, de fapt, sfârșitul unui proces în urma căruia au fost condamnați 25 de fruntași ai românilor acuzați de fapte pe care nu le-au comis, susținuți de românii din Transilvania și din Regatul României, dar și

²¹ Idem

²² *Telegraful român* 1894, nr. 80, p. 317

²³ Idem

de mulți străini care au aflat despre modul în care românii sunt tratați în Ungaria, sau modul în care s-a desfășurat Procesul de la Cluj.

Procesul s-a încheiat, de fapt, în octombrie 1894 prin judecarea și condamnarea la 2 ani și jumătate de închisoare a lui Septimiu Albini, bolnav în timpul procesului desfășurat în luna mai 1894. Articolul din pagina a treia a ziarului redă desfășurarea scurtă a procesului unui memorandist, care și-a asumat declarația lui Ioan Rațiu în numele Comitetului Central al Partidului Național Român. Este evidențiată în articol prezența în număr mare a românilor în sala de judecată (unii nu au mai avut loc) și dezinteresul maghiarilor din Cluj pentru acest proces.²⁴ Condamnarea inculpatului este previzibilă, iar în articol doar se prezintă starea de fapt, „actul final al marelui proces politic al Memorandului”.²⁵

Însemnări despre memorandum în ziarul „Telegraful român” apar doar după ce memorandiștii au fost grațiați de către împăratul Francisc Iosif, în septembrie 1895. Atitudinea ziarului este rezervată, știrea despre grațiere va fi publicată cu titlul articolului preluat din ziarul maghiar „Budapesti Hirlap”, și anume *Mulțămită Memorandiștilor*. După cum se recunoaște în articol, ziarul nu a făcut caz de această grațiere nefiind adeptul știrilor senzaționale. Cu toate acestea, își exprimă propria opinie față de actul grațierii și mai ales nedumerirea legată de modul în care presa maghiară a difuzat această știre. Mulțumirea pe care o transmit memorandiștii eliberați din închisoare de către împărat este mai mult o dorință a maghiarilor decât un act împlinit. Faptul că un comunicat clar și asumat de către cei eliberați nu a fost publicat de către ziarele românești denotă că acesta nu a existat, sau a existat într-o formă pe care ziarele maghiare nu au agreat-o.

„Foaia diecezană”, *organ al Eparhiei greco ortodoxe române a Caransebeșului*, se ocupă de Procesul Memorandum-ului și, mai mult ca sigur, s-a ocupat și de mișcarea memorandistă din anul 1892, dar din acel an nu sunt informații despre această publicație (lipsește din arhiva electronică a Bibliotecii Central Universitare din Cluj-Napoca aproape toate numerele ziarului, cu excepția a două numere). Nu este exclusă posibilitatea ca acest ziarul să fi tratat și acest subiect, având în vedere că Procesul de la Cluj a stat în atenția sa la momentul desfășurării lui.

Chiar dacă nu pe prima pagină a ziarului, ci la rubrica „Variatăți”, găsim două articole despre lupta românilor pentru formarea identității naționale. Știrile vizează două elemente distincte: pe de o parte amânarea pentru luna mai a anului 1894 la procesului memorandiștilor, iar pe de altă parte problema legată de preotul Vasile Lucaciu și tinerimea română din Transilvania, care i-au fost recunoscători pentru implicarea în lupta națională a românilor și i-au dăruit cu ocazia sărbătorilor de iarnă cadouri. Ceea ce este interesant, iar ziarul a sesizat foarte bine, este mesajul gravat pe pedestalul potirului făcut cadou preotului:

²⁴ Telegraful român, Procesul memorandumului, 1894, nr. 105 p. 421

²⁵ Idem

„Elementele de identitate națională în Transilvania (perioada sfârșit de secol XIX și început de secol XX) ilustrate în presa confesională ortodoxă”, *Astra Salvensis*, X (2022), no. 20, p. 5-15.

„Totul pentru națiune” și „Fetele române din Ardeal și Ungaria.”²⁶ - un semn de recunoaștere a implicării intelectualului român în afirmarea identității naționale și menținerea vie a conștiinței de neam.

În numărul 18/1894 al ziarului „Foaia diecezană” s-a anunțat începutul procesului la data de 7 mai 1894²⁷, iar în numărul 20/1894 citim despre sfârșitul acestuia.²⁸ Știrile apar la rubrica „Varietăți”, ceea ce denotă că apar ca informații ale cititorilor și nu ca articole care să dezbate subiectul precum alte ziare, ca de exemplu „Telegraful român”.

O rectificare adusă articolului despre procesul de la Cluj se găsește în numărul 21/1894 al ziarului „Foaia diecezană”. Este vorba despre înșiruirea numelui condamnaților în proces și pedepsele primite de către aceștia, știre inexactă în primul dintre numerele amintite.²⁹

Remarcăm faptul că sunt singurele știri privitoare la procesul memorandiștilor din Cluj și aceste foarte sumare, fără comentarii sau păreri despre modul în care s-a desfășurat procesul sau sentințele date condamnaților. Sigur că există mari diferențe în ceea ce privește conținutul „Foi diecezane” și cel al „Telegrafului român” poziția primului ziar obligând la rezervă și neutralitate.

Concluzii

În procesul de formare a conștiinței și menținere a identității naționale Memorandum-ul a reprezentat un element cheie, fiind apreciat și astăzi ca un moment de mare însemnătate în istoria românilor. Presa vremii l-a tratat ca pe un episod important al vieții politice românești din Transilvania, un moment de glorie al națiunii române, care prin fruntașii săi, inteligența și curajul de care aceștia au dat dovadă în redactarea și prezentarea Memorandum-ului direct împăratului, au reușit să continue lupta pentru emanciparea românilor din Transilvania, să imprime acestei lupte un caracter național și să păstreze aprinsă flacăra continuității românești pe un teritoriu supus coroanei maghiare, autorității împăratului de la Viena, cu o populație de naționalitate română numeroasă, dar incapabilă să demonstreze că drepturile și libertățile pe care ar trebui să le dețină sunt încălcate sistematic de către instituțiile statului maghiar. În acele condiții vitrege națiunea română a reușit să față față provocărilor. Instituția bisericii a susținut menținerea unității românilor din Transilvania prin acțiuni curajoase și pline de sens. Reflectarea acestora în presa confesională ortodoxă este evidentă;

²⁶ Foaia diecezană, Procesul Memorandumului/Dr. Lucaciu și tinerimea noastră, 1894, nr. 2, p. 6

²⁷ Foaia diecezană, Procesul memorandumului, 1894, nr. 18, p. 8

²⁸ Foaia diecezană, Procesul memorandumului, 1894, nr. 20, p. 7

²⁹ Foaia diecezană, Sentința Tribunalului din Cluj, 1894, nr. 21, p. 5

a fost promovată în rândul românilor transilvăneni conștiința că aparțin unei națiuni române, cu tradiții și obiceiuri păstrate peste veacuri, transmise cu greutate de la strămoși, datori să perpetueze datinile și să se identifice prin limbă, credință și nutrirind speranța că într-o zi vor cunoaște pacea deplină și bunăstarea.